

Archeologienota
Sint-Ulriks-Kapelle (Dilbeek) – Brusselstraat-Vliet

Jordi Bruggeman, Ruth Ferket en Natasja Reyns

Temse
2018

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bvba

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Auteurs: Jordi Bruggeman, Ruth Ferket en Natasja Reyns

All-Archeo bvba
Laagstraat 12
9140 TEMSE

Wettelijk depot nummer
D/2018/12.807/130

© All-Archeo bvba

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	7
2.3	Onderzoeksopdracht	7
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	7
2.3.2	Beschrijving geplande werken	8
2.3.3	Werkwijze	10
2.4	Assessmentrapport	10
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied	10
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	17
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	25
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese	28
2.4.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	28
3	Samenvatting	30
4	Bibliografie	31
4.1	Publicaties	31
4.2	Websites	31
5	Bijlagen	32
5.1	Archeologische periodes	32

1 Inleiding

De archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een omgevingsvergunning waarbij de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 3000 m² of meer bedraagt en waarbij de percelen helemaal buiten de archeologische zones liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.2 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten bureauonderzoek

Het doel van de archeologische bureaustudie is de aanwezigheid, aard en bewaringsomstandigheden van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, de landschappelijke opbouw van het gebied te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2018K208

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): Vlaams-Brabant, Dilbeek, Sint-Ulriks-Kapelle, Brusselstraat-Vliet, Vliet

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 138665, 174059
- 138708, 173978
- 138668, 173967
- 138624, 174051

Kadastraal plan:

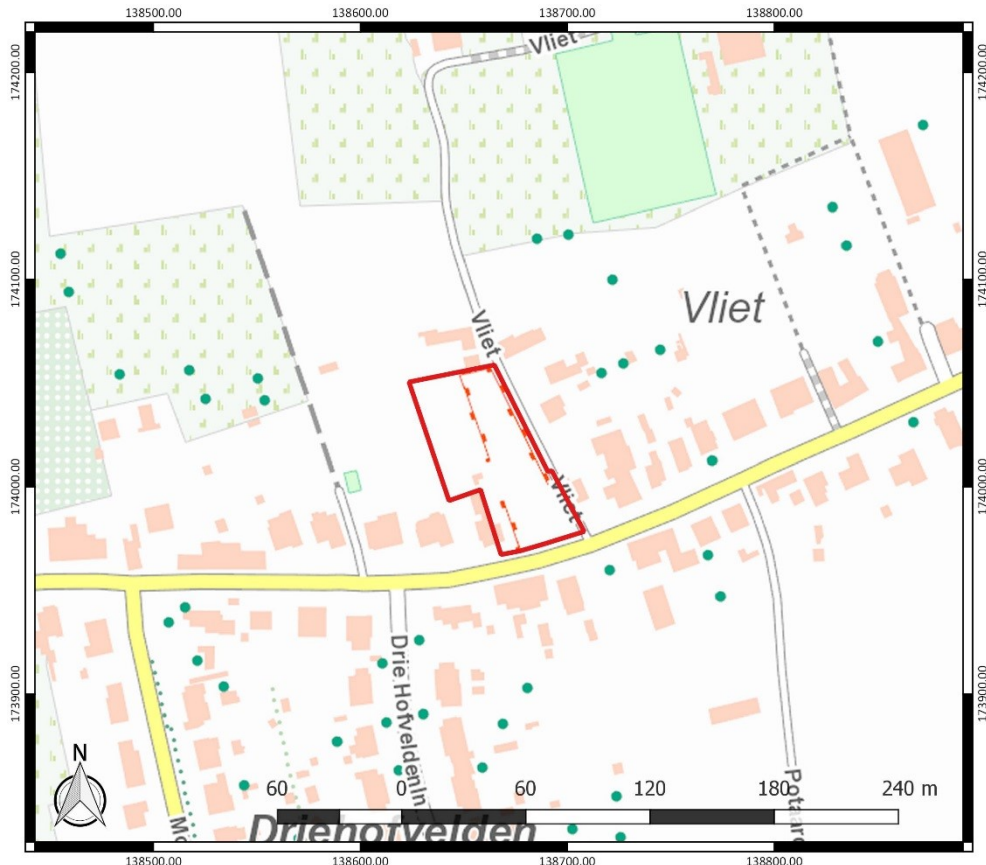

Figuur 1: Kadastraal plan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Kadastrale percelen: Dilbeek, Afdeling 3 (Sint-Ulriks-Kapelle), sectie A, nummers 182m (partim) en 183w

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 3894 m²

Topografische kaart:

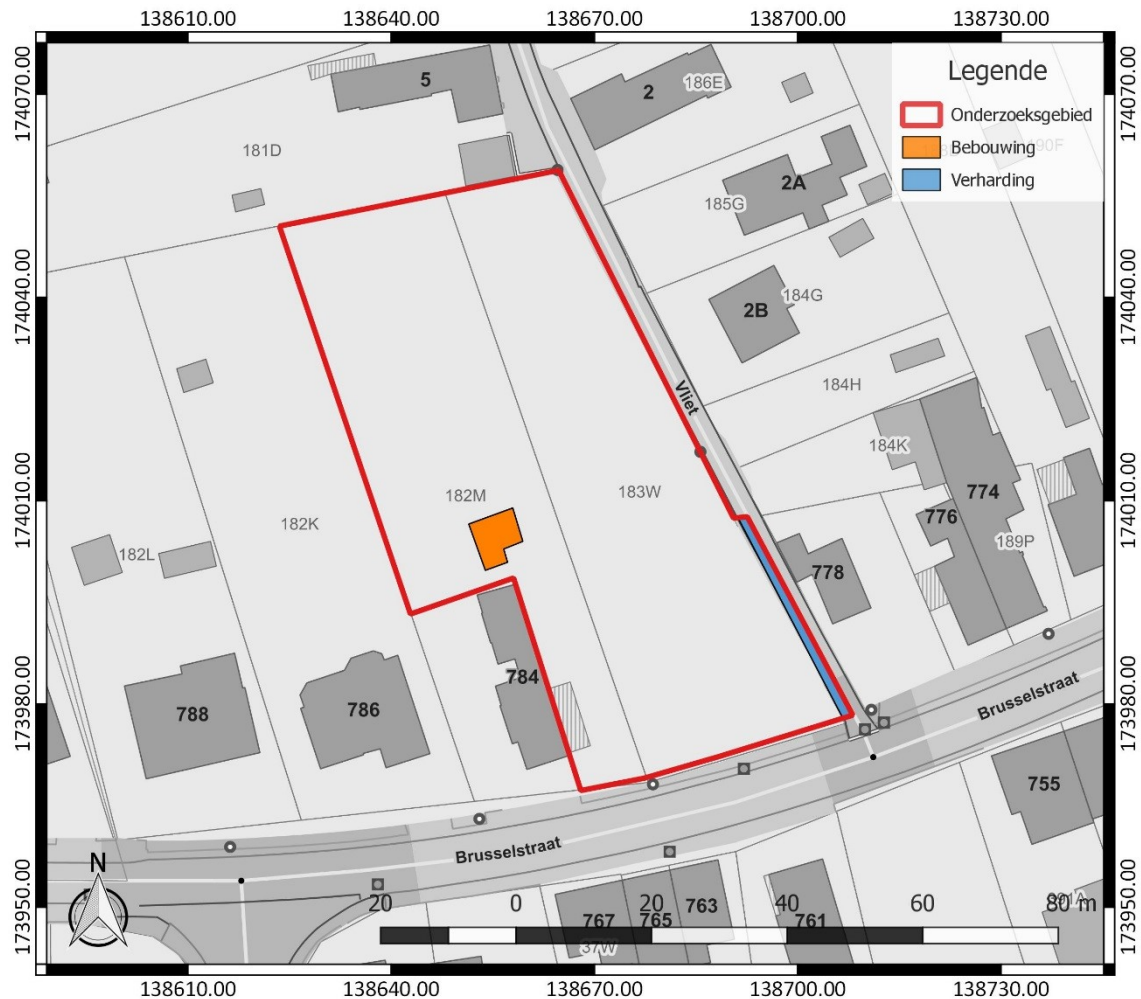

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 3/12/2018 – 6/12/2018

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, steentijd, middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijd, bos, akkerland, grasland

Verstoorde zones: Er bevinden zich een gebouw en een verharde zone ter hoogte van het onderzoeksgebied (Figuur 3). Er kan verondersteld worden dat de realisatie ervan enige negatieve impact heeft gehad op het archeologisch bodemarchief. De precieze aard en de omvang van deze verstering is echter niet gekend.

Figuur 3: Verstoringenkaart met aanduiding van de bestaande bebouwing (oranje) en verhardingen (blauw) binnen het onderzoeksgebied (rood). Onderkaart: GRB (www.geopunt.be)

2.2 Archeologische voorkennis

Er is geen concrete archeologische voorkennis met betrekking tot het onderzoeksgebied.

2.3 Onderzoeksopdracht

2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van de geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

Randvoorwaarden: er zijn geen randvoorwaarden van toepassing.

2.3.2 Beschrijving geplande werken

Op het terrein zal een verkaveling gerealiseerd worden, bestaande uit acht loten voor eengezinswoningen (Figuur 4). Langs de Brusselstraat worden drie loten afgebakend en langs de Vliet vijf. De oostelijke strook van het terrein wordt afgestaan aan het openbaar domein.

De aanleg van woningen en omgevingsaanleg betekent vermoedelijk een verstoring van ca. 80 cm diepte. De woningen mogen echter onderkelderde worden. Dit betekent plaatselijk een grotere verstoringdiepte. Ook de locatie van bijvoorbeeld vorstranden, regenwaterputten en huisaansluitingen, die de verstoringdiepte van de woningen overschrijden, ligt in het kader van de verkaveling nog niet vast. Verder zijn er indirecte factoren zoals compactie bij de werfingrepen, die een negatieve invloed op het aanwezige bodemarchief hebben.

Figuur 4: Verkavelingsplan

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een lage densiteit aan bebouwing in het verleden. Daarom wordt bijzondere aandacht besteed aan de landschappelijke opbouw en het landgebruik van het gebied.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen.be en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart en de bodemerosiekaart zijn niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is georeferereerd geraadpleegd op www.geopunt.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Met een figuratieve kaart uit 1601-1784, de Villaretkaart (1746-1748), de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778), de Atlas der Buurtwegen (1841) en de Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp (1842-1879) worden vijf momentopnames bekeken, voorafgaand aan de stafkaarten. De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief. Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

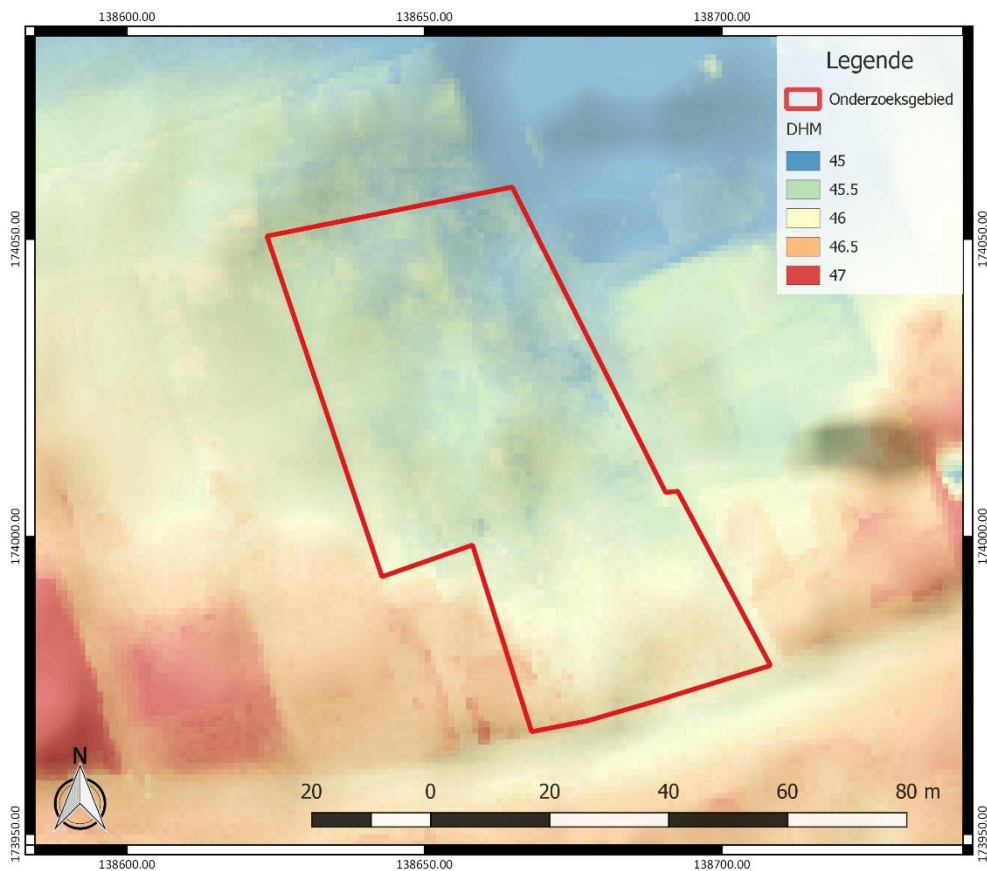
2.4 Assessmentrapport

2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

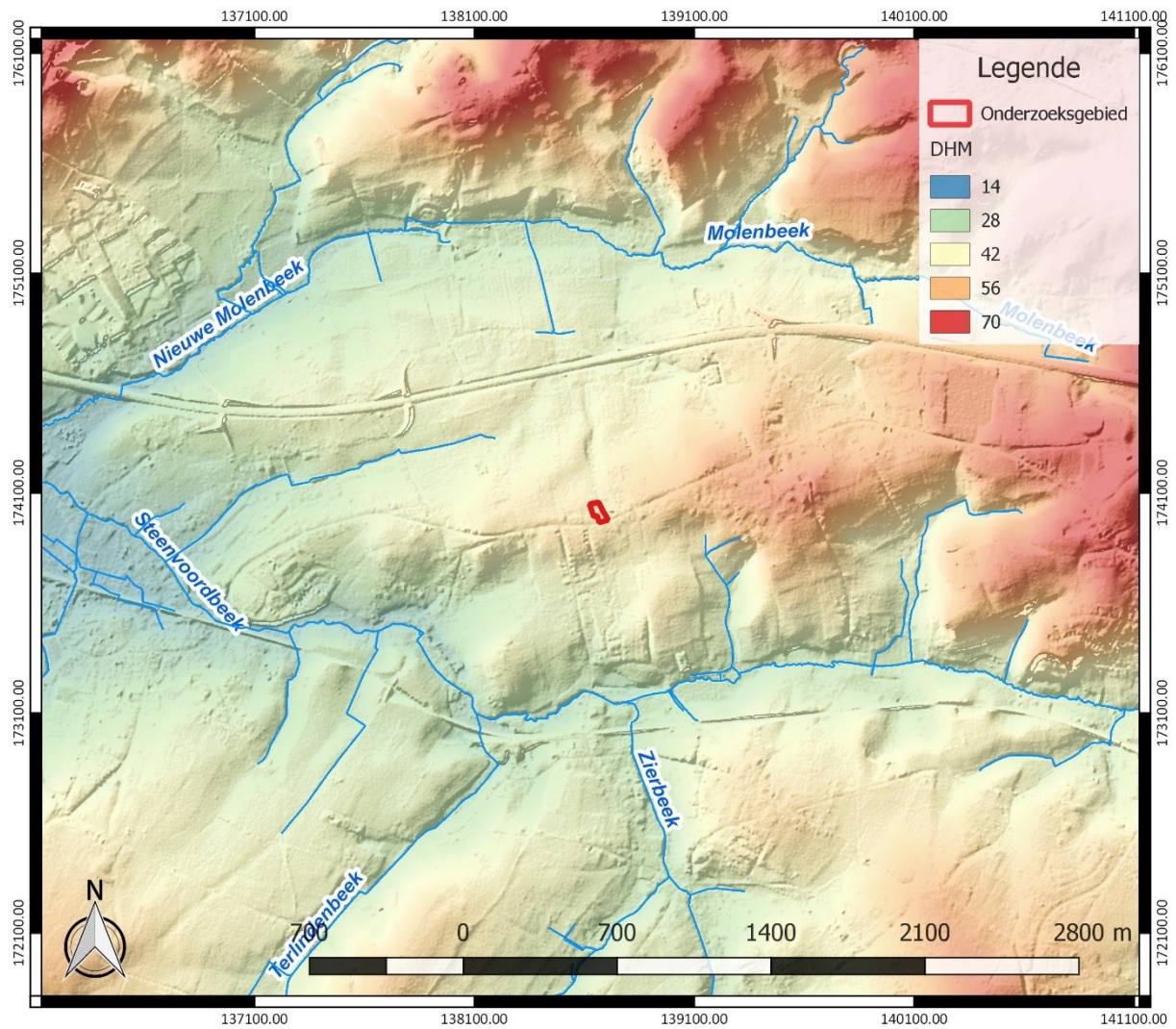
Het onderzoeksgebied is gelegen ten zuidwesten van het centrum van Sint-Ulriks-Kapelle, tussen de Vliet in het oosten en de Brusselstraat in het zuiden (Figuur 5). Volgens het gewestplan is het terrein gelegen in woongebieden met een landelijk karakter. Hydrografisch behoort het tot het Denderbekken. Ten noordoosten stroomt de Molenbeek en ten noorden en ten noordwesten is de Nieuwe Molenbeek te vinden. Ten zuiden bevinden zich de Steenvoordbeek en de Zierbeek. Verder loopt de Terlindenbeek ten zuidwesten van het terrein (Figuur 7).

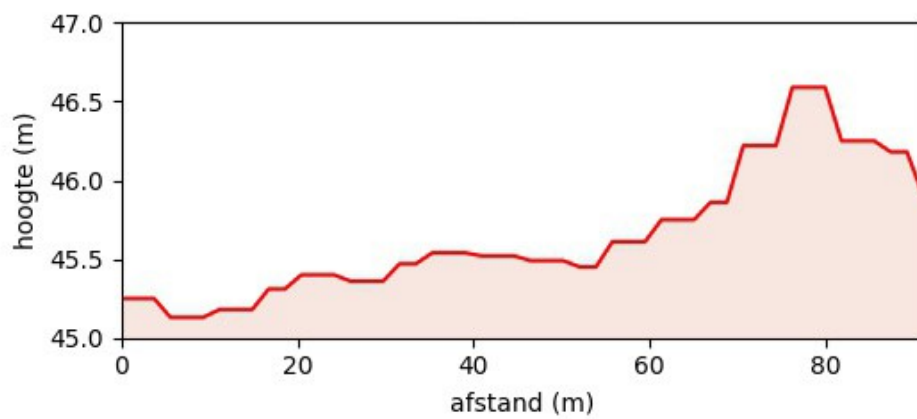
Figuur 5: Luchtfoto van 2018 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 6: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m, met aanduiding van het onderzoeksgebied

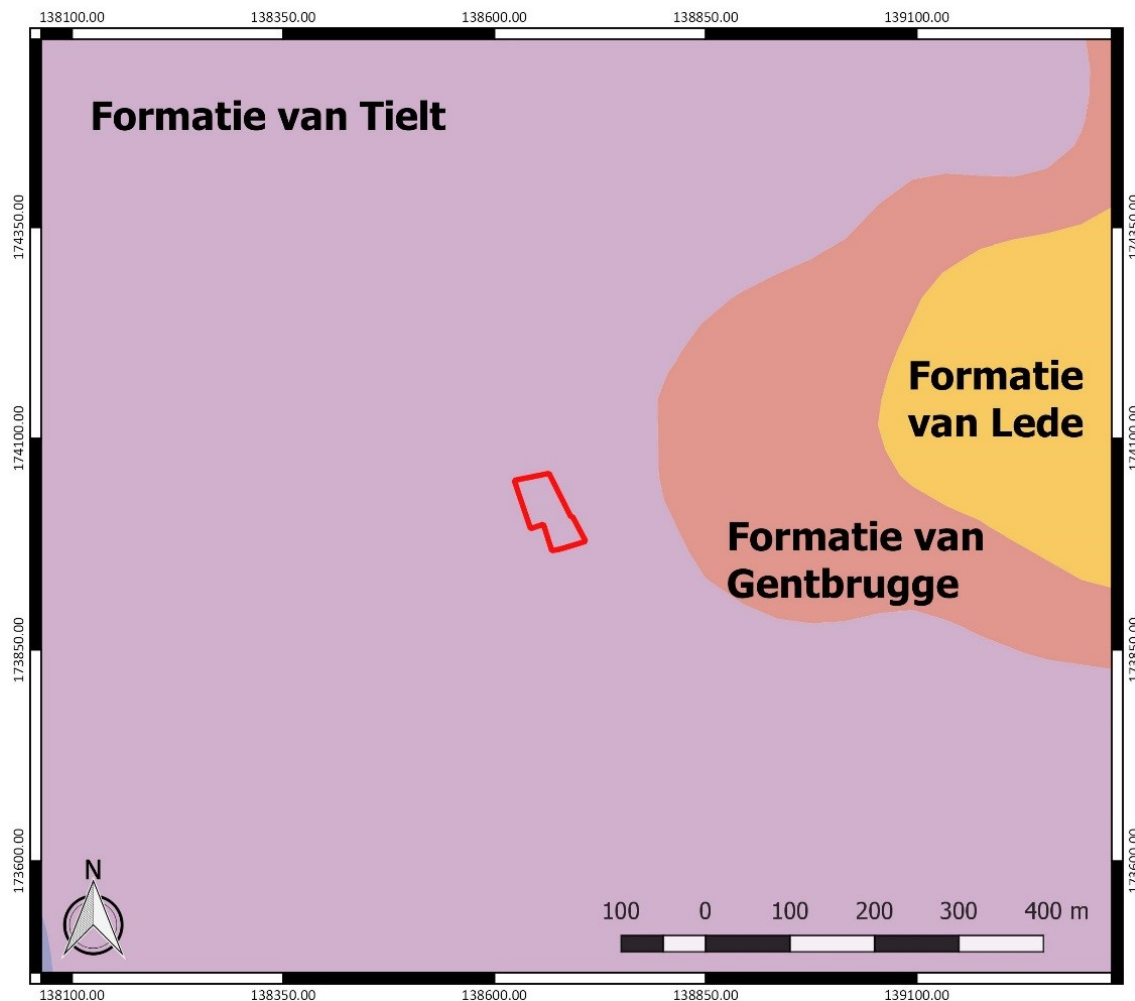

Figuur 7: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied, Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 8: Hoogteverloop van noord naar zuid over het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Geomorfologisch behoort Sint-Ulriks-Kapelle tot het glooiend landschap van het Pajottenland, dat zich uitstrekt langs de linkerflank van de Zennevallei. In dit gebied is het laagste punt (ca. 10 m TAW) gelegen in de Dendervallei. Grotere hoogtes worden bereikt op geïsoleerde heuveltoppen die lokaal voorkomen. Sint-Ulriks-Kapelle bevindt zich tussen drie heuvelruggen, waaronder de kam tussen Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek en Dilbeek, die ten zuiden en ten zuidoosten van het terrein gesitueerd is.³ Het onderzoeksgebied bevindt zich op de westelijke uitloper van een oost-west georiënteerde heuvel (Figuur 6). Het kent een hoogte van 45,1 tot 46,6 m TAW (Figuur 8) en helt af in noordelijke richting.

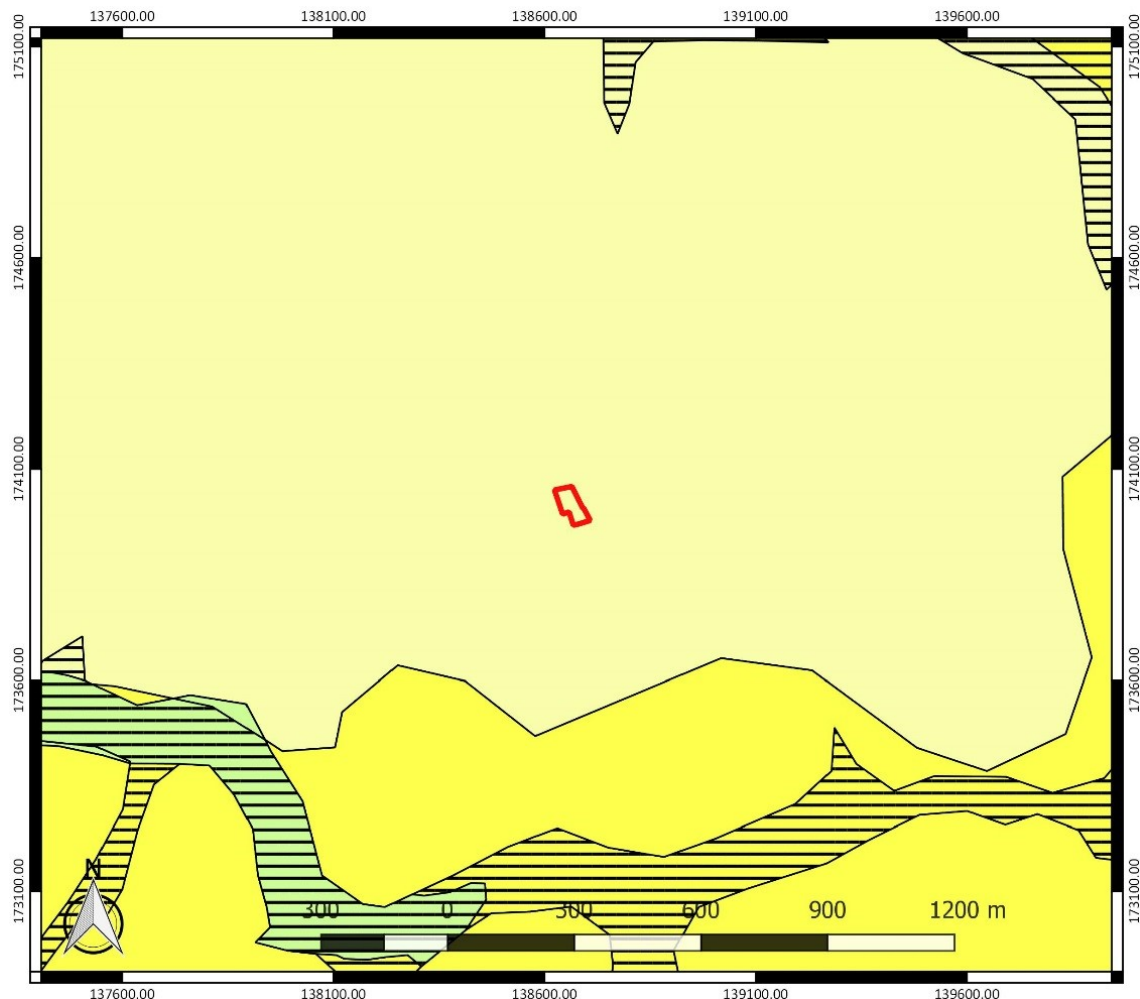
Figuur 9: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De tertiaire ondergrond (Figuur 9) bestaat uit de Formatie van Tielt, die gekenmerkt wordt door grijsgroen zeer fijn zand tot silt. Deze ondergrond is kleihoudend. Ten oosten zijn de Formatie van Gentbrugge en de Formatie van Lede weergegeven. De eerstgenoemde bestaat uit grijsgroen fijn zand, dat glauconiethoudend is, overgaand in zandhoudende klei tot donkergrijze klei, die plaatselijk zandsteenbanken (veldsteen) bevat. De Formatie van Lede wordt gekarakteriseerd door lichtgrijs fijn zand met basisgrind. Dit zand bevat soms kalksteenbanken en is kalkhoudend, fossielhoudend (*Nummulites variolarius*) en soms glauconiethoudend.⁴

³ Schroyen 2003, 4; Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Sint-Ulriks-Kapelle [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/121406> (geraadpleegd op 4 december 2018)

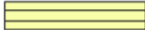
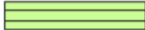
⁴ www.geopunt.be/kaart

De quartairgeologische kaart (Figuur 10) geeft aan dat in het onderzoeksgebied eolische afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en mogelijk Vroeg-Holoceen voorkomen, en/of hellingafzettingen van het Quartair. Ter hoogte van de gearceerde zones op de kaart komen tevens oudere fluviatiele afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en jongere fluviatiele afzettingen van het Holoceen en mogelijk Tardiglaciaal (Laat-Weichseliaan) voor. Deze zijn vermoedelijk gerelateerd aan de aanwezige waterlopen in de omgeving.⁵

Figuur 10: Quartairgeologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

⁵ www.geopunt.be/kaart

1 	ELPw Eolische afzettingen (zand tot silt) van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen), mogelijk Vroeg-Holoceen; zand tot zandleem in het noordelijke en het centrale gedeelte van Vlaanderen; silt (loess) in het zuidelijke gedeelte van Vlaanderen. HQ Hellingsafzettingen van het Quartair.	1a 	* De karteereenheid is mogelijk afwezig. □ De karteereenheid is mogelijk aanwezig. FH Fluviale afzettingen (organochemisch en perimarien inclus), afzettingen van het Holoceen en mogelijk Tardiglaciaal (Laat-Weichseliaan). □ ELPw Eolische afzettingen (zand tot silt) van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen), mogelijk Vroeg-Holoceen; zand tot zandleem in het noordelijke en centrale gedeelte van Vlaanderen; silt (loess) in het zuidelijke gedeelte van Vlaanderen. HQ Hellingsafzettingen van het Quartair. FLPw Fluviale afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen).
2 	ELPw Eolische afzettingen (zand tot silt) van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen), mogelijk Vroeg-Holoceen; zand tot zandleem in het noordelijke en centrale gedeelte van Vlaanderen; silt (loess) in het zuidelijke gedeelte van Vlaanderen. HQ Hellingsafzettingen van het Quartair.	2a 	□ De karteereenheid is mogelijk aanwezig. FH Fluviale afzettingen (organochemisch en perimarien inclus), afzettingen van het Holoceen en mogelijk Tardiglaciaal (Laat-Weichseliaan). □ ELPw Eolische afzettingen (zand tot silt) van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen), mogelijk Vroeg-Holoceen; zand tot zandleem in het noordelijke en centrale gedeelte van Vlaanderen; silt (loess) in het zuidelijke gedeelte van Vlaanderen. HQ Hellingsafzettingen van het Quartair. FLPw Fluviale afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen).
3 	* De karteereenheid is mogelijk afwezig. ELPw Eolische afzettingen (zand tot silt) van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen), mogelijk Vroeg-Holoceen; zand tot zandleem in het noordelijke en centrale gedeelte van Vlaanderen; silt (loess) in het zuidelijke gedeelte van Vlaanderen. HQ Hellingsafzettingen van het Quartair. FLPw Fluviale afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen).	3a 	* De karteereenheid is mogelijk afwezig. ◇ De karteereenheid ontbreekt mogelijk in sommige delen van de beekvalleien buiten de Vlaamse Vallei en haar uitlopers. ◇ FH Fluviale afzettingen (organochemisch en perimarien inclus), afzettingen van het Holoceen en mogelijk Tardiglaciaal (Laat-Weichseliaan). ELPw Eolische afzettingen (zand tot silt) van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen), mogelijk Vroeg-Holoceen; zand tot zandleem in het noordelijke en centrale gedeelte van Vlaanderen; silt (loess) in het zuidelijke gedeelte van Vlaanderen. HQ Hellingsafzettingen van het Quartair. FLPw Fluviale afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen).

Figuur 11: Legende bij de quartairgeologische kaart (www.geopunt.be)

De bodemkaart (Figuur 12) toont dat binnen het onderzoeksgebied een matig droge zandleembodem met een textuur B horizont (Lca1) te verwachten is. De Lca-bodemtypes zijn typische grijsbruine, podzolachtige gronden met meestal een wat dunnere B horizont. De gleyverschijnselen beginnen in het onderste deel van de B horizont, doorgaans op meer dan 80 cm diepte. Deze gronden hebben een hoge landbouwwaarde.⁶ In het noordoosten grenst het onderzoeksgebied aan een niet tot matig gleyige kleibodem met onbepaald profiel (EAx).

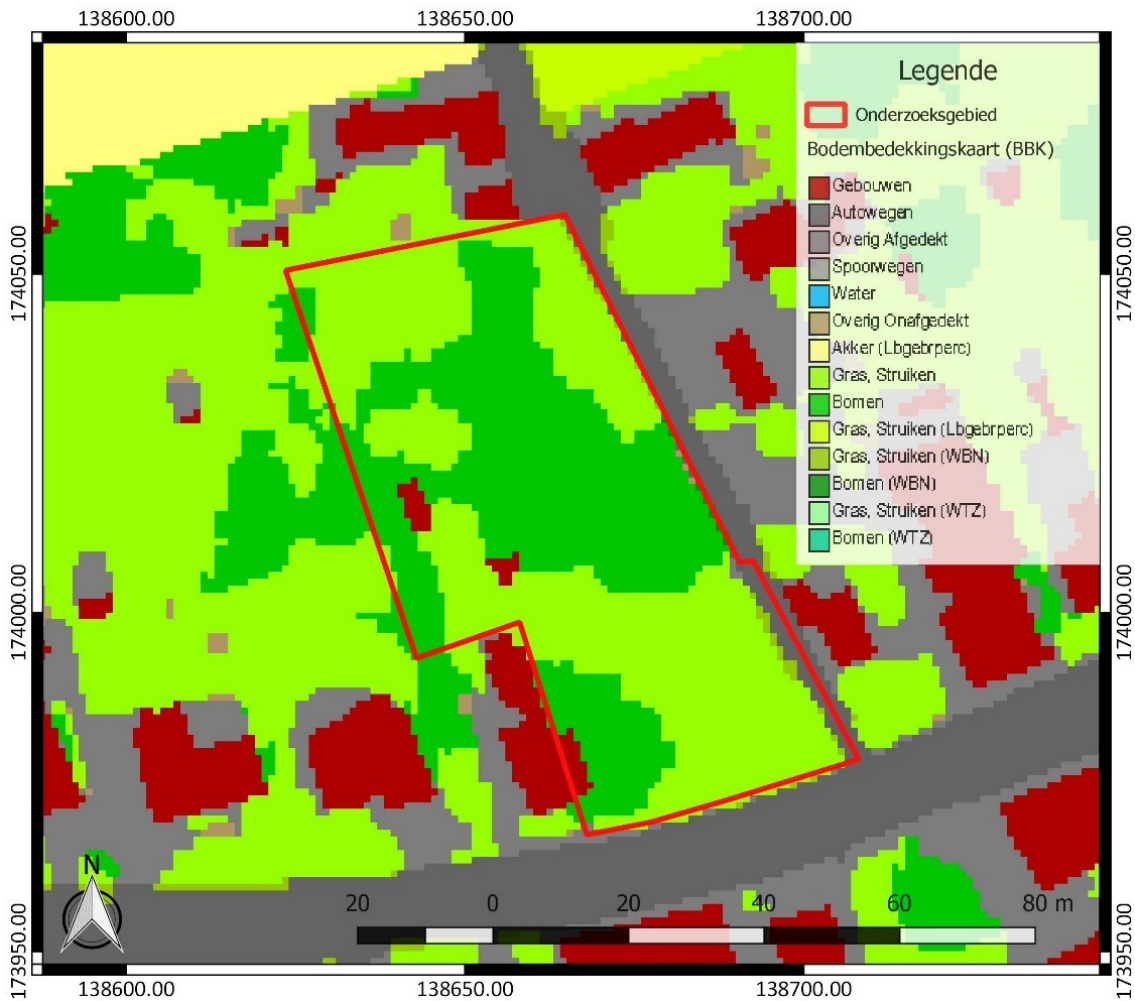
Ten noorden treffen we een matig natte leembodem met een bedolven textuur B horizont op minder dan 80 cm diepte (Adp(c)) en een droge zandleembodem met een textuur B horizont (Lba) aan. Ten noordoosten en ten westen vinden we bodemtypes (x)Lba en (x)Lca, variaties op bodemtype Lba en Lca. Deze bodems worden gekenmerkt door een substraat van zandig tot kleiig, al dan niet verspoeld tertiair materiaal, beginnend op matige diepte (tussen 75 en 125 cm). Tot slot wordt ten zuidwesten nog een matig droge tot matig natte zandleembodem met onbepaald profiel en klei-zandsubstraat op geringe diepte (ondieper dan 75 cm) verwacht (wLDx).⁷

Figuur 12: Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

⁶ Louis, 1957, 40-41

⁷ Louis, 1957, 40-41

Figuur 13: Bodemgebruikskartaal met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

In het onderzoeksgebied zijn op de bodemgebruikskartaal gebouwen en verhardingen te bemerken. Voor het overige wordt het onderzoeksgebied volgens de kaart ingenomen door gras, struiken en bomen (Figuur 13). Op de locatie van de bebouwing na, komt dit beeld overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 5).

2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

In het verleden maakte Sint-Ulriks-Kapelle deel uit van het land van Asse. In de 11de eeuw ontstond er een kleine nederzetting of een gehucht rond een kapel, die afhankelijk was van de moederparochie Asse. Die parochie was op haar beurt in het bezit van de abdij van Affligem. Het gehucht kreeg de naam “ad Cappellam”, waarvan de oudste vermelding teruggaat tot 1143. Op dat moment bevestigde de bisschop Nikolaas van Kamerijk een schenking door graaf Hendrik van Leuven tussen 1086 en 1095. Dankzij deze schenking van vijf bunders grond kon de bidplaats zelf over inkomsten beschikken. Deze schenking leidde echter tot een conflict met Arnold van Bijgaarden die het gehucht in leen had van de graaf van Leuven. In de 12de eeuw werd Sint-Ulriks-Kapelle een volwaardige parochie. In 1263 werd de plaatsnaam als “Capella Sancti Ulrici” vermeld. In dat jaar stond Hendrik III van Bijgaarden grond af aan het Sint-Jans-hospitaal in Brussel. In de 15de eeuw kreeg het dorp zijn huidige naam “St. Ulriks-Capelle”.⁸

⁸Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Sint-Ulriks-Kapelle [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/121406> (geraadpleegd op 4 december 2018)

Het dorp had zijn ontwikkeling te danken aan de heren van Bijgaarden, die het vanaf de 11de eeuw in de leen kregen van de graven van Leuven. Tijdens de 12de en de 13de eeuw bezaten ze bijna heel het grondgebied en waren ze hoofd van de schepenbank. De abdij van Groot-Bijgaarden had tevens verschillende bezittingen in Sint-Ulriks-Kapelle. Na de heren van Bijgaarden kende het dorp nog verschillende heren, waaronder Jan van Nethenen, een Leuvense patriciër (vanaf 1369), de familie de Mol (op het einde van de 14de eeuw) en Filips de l'Espinoy. In 1596 verkocht de laatstgenoemde een deel van Sint-Ulriks-Kapelle aan Louis Verreycken, die reeds het kasteel van Nieuwermolen bezat. De heerlijkheid werd in 1617 verkocht aan Theodoor de Fourneau de Kruikenburg, heer van Ternat en Wambeek. Onder diens zoon werd Kapelle verheven tot baronie. Dit gebeurde in 1650. Na het tijdperk van de Fourneaus was het kasteel van Kapelle in handen van Christophe d'Hannosset (in de 18de eeuw) en van Huysman d'Honssem (in de 19de eeuw).⁹

Figuur 14: Figuratieve kaart van de gronden behorend tot het Sint-Elisabethklooster in Brussel, met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Het onderzoeksgebied is weergegeven op een figuratieve kaart van de gronden in Sint-Ulriks-Kapelle, die behoorden tot het Sint-Elisabethklooster in Brussel (1601-1784). De historische voorloper van de Brusselstraat, de heirbaan tussen Brussel en Ternat, is ten zuiden van het terrein aangegeven (Figuur 14). Deze weg was één van de wegen uit de oudheid die vanuit Geraardsbergen over Strijtem, Ternat

⁹Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Sint-Ulriks-Kapelle [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/121406> (geraadpleegd op 4 december 2018)

en Sint-Ulriks-Kapelle liep, om vervolgens verder naar de Waerboom, Zellik, Koningslo en Elewijt te lopen. Tot 1700 was het een zeer belangrijke verbindingsweg. Het centrum van Sint-Ulriks-Kapelle breidde zich ten noorden van de Brusselstraat uit.¹⁰ Op de kaart is ook ter hoogte van de Vliet reeds een weg te bemerken. Het terrein zelf is onbebouwd. Ten oosten is wel een gebouw weergegeven.

Op de Villaretkaart, genoemd naar Jean Villaret, ingenieur-geograaf bij het Franse hof en één van de makers (1745-1748), loopt er een weg door het onderzoeksgebied (Figuur 15). Vermoedelijk is er echter een beperkte afwijking ontstaan bij het georefereren van de kaart en moet het terrein iets westelijker gesitueerd worden. In het zuiden van het terrein is een gebouw te bemerken. Wanneer we het terrein echter naar het westen verschuiven, komt het gebouw ten oosten van het onderzoeksgebied te liggen, zoals op de vorige kaart.

Figuur 15: Villaretkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

¹⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Brusselstraat (Sint-Ulriks-Kapelle) [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/126523> (geraadpleegd op 4 december 2018)

Op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), is te zien dat het onderzoeksgebied bebost is (Figuur 16 en Figuur 17). Het uiterste noorden en westen van het terrein bestaan uit akkerland. Ook ten noordwesten is een bos aangegeven. Het onderzoeksgebied bevindt zich ten zuidwesten van de historische dorpskern van Sint-Ulriks-Kapelle.

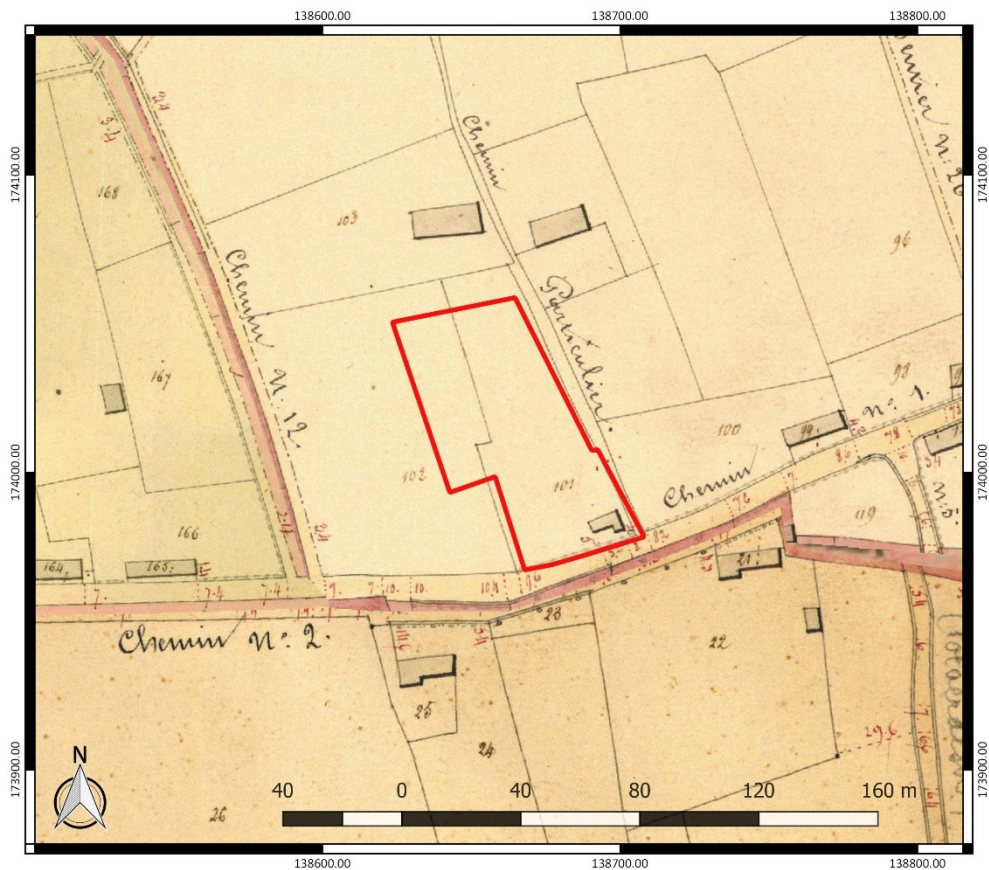

Figuur 16: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De Atlas der Buurtwegen (1841) toont een gebouw in het zuidoosten van het onderzoeksgebied. Ten oosten van het terrein, ter hoogte van de Vliet, is opnieuw een weg te bemerken (Figuur 18). Op de Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp (1842-1879) is geen bebouwing weergegeven ter hoogte van het onderzoeksgebied (Figuur 19). Vermoedelijk is er ook hier een afwijking ontstaan bij het georefereren van de kaart. Ter hoogte van het onderzoeksgebied overlappen verschillende kaartbladen, waardoor het zuiden van het terrein niet weergegeven is.

Figuur 17: Detail van de Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

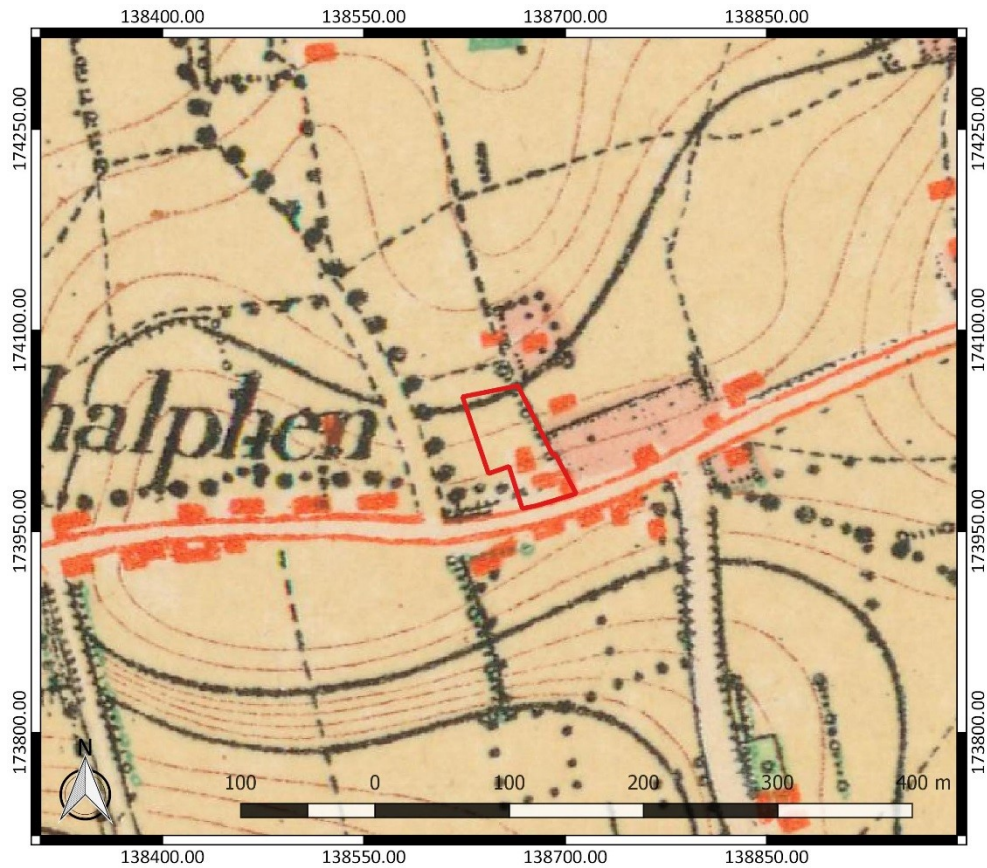
Figuur 18: Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

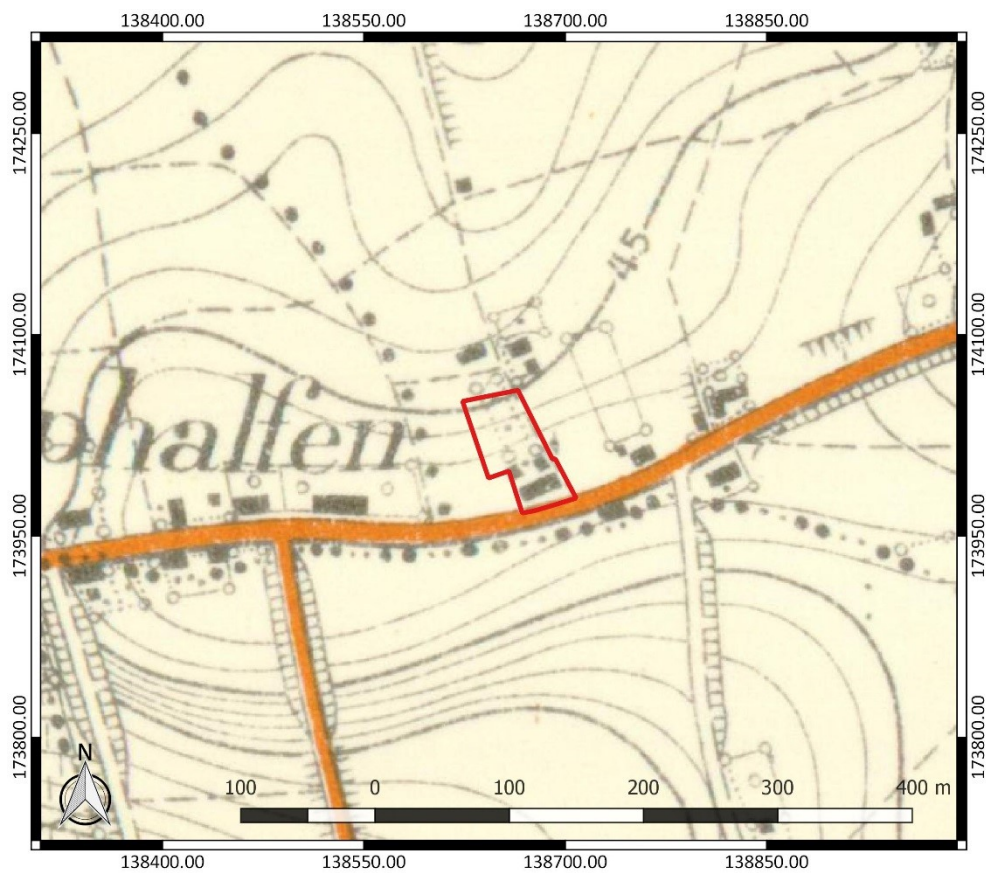
Figuur 19: Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Een topografische kaart uit 1865 (Figuur 20) toont twee gebouwen in het zuiden van het onderzoeksgebied. Op een topografische kaart uit 1924-1948 (Figuur 21) is opnieuw een aanpassing van de bebouwing in het zuiden van het terrein te bemerken. Er zijn nu drie gebouwen weergegeven, vermoedelijk een woning met twee bijgebouwen.

Een luchtfoto uit 1971 (Figuur 22) geeft een wazig beeld. De bebouwing is uitgebreid. Er is nu ook een gebouw aanwezig in het westen van het terrein. Het noorden wordt ingenomen door akkerland. Een luchtfoto uit 1979-1990 (Figuur 23) toont dat het zuiden van het terrein nog steeds bebouwd is. Het westen is bebost en het noordelijke en oostelijke deel worden door gras ingenomen. In de omgeving is de bebouwing uitgebreid. Een recente luchtfoto (Figuur 5) toont dat de bebouwing in het zuiden van het onderzoeksgebied intussen afgebroken is.

Figuur 20: Topografische kaart uit 1865 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Figuur 21: Topografische kaart uit 1924-1948 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

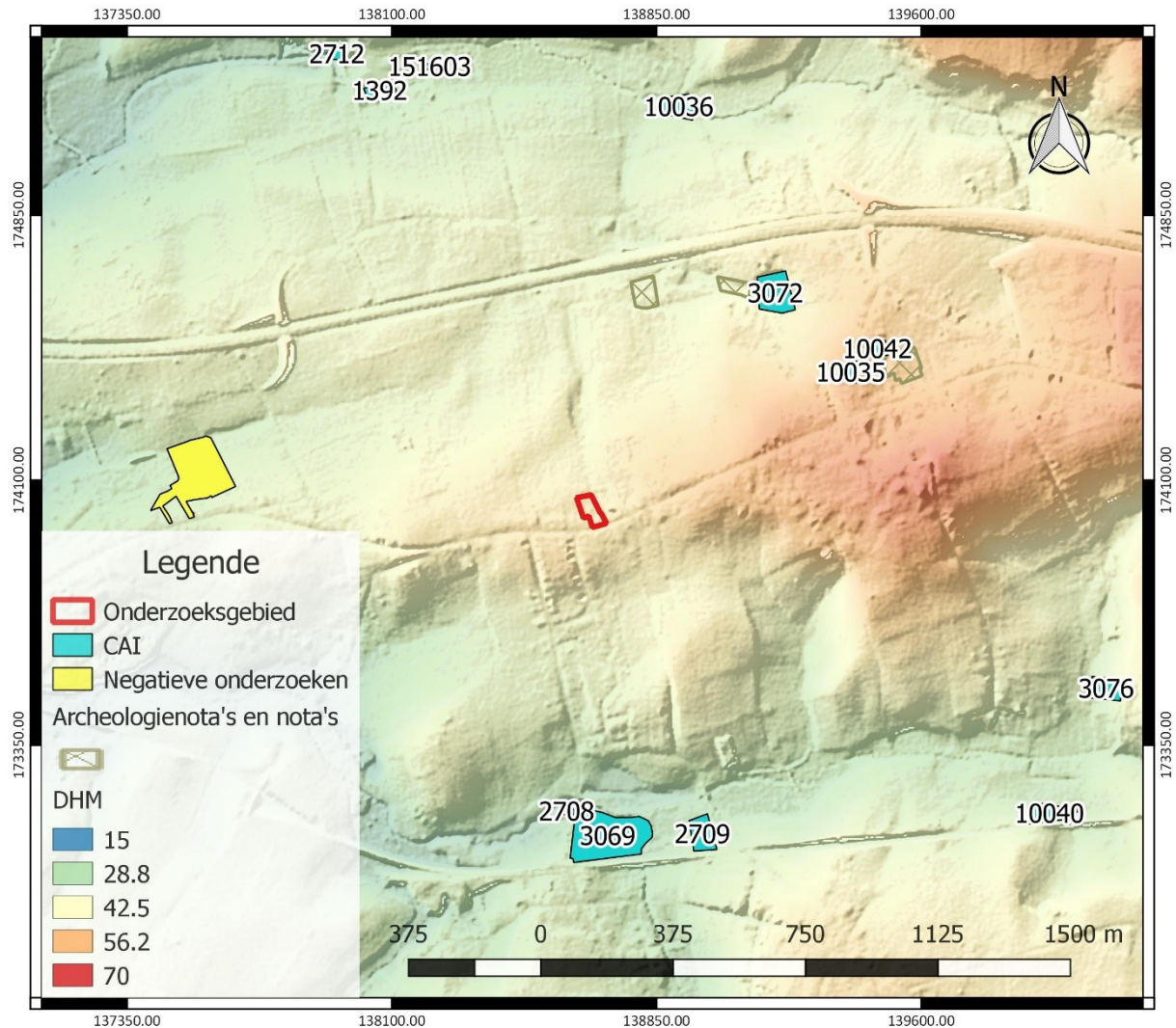
Figuur 22: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 23: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) vermeldt een aantal locaties in de omgeving van het onderzoeksgebied waar archeologische resten gekend zijn (Figuur 24). De in de nabijheid gelegen archeologische waarden en de locaties met een gelijkaardige landschappelijke ligging worden besproken. Ze zijn het relevantste om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten.

Figuur 24: Overzichtskartaal Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://geo.onroerendergoed.be/>), weergegeven op het DTM 1 m en Hillshade DHM 5 m

De meest nabijgelegen archeologische waarden bevinden zich ter hoogte van de historische dorpskern van Sint-Ulriks-Kapelle, ten noordoosten van het onderzoeksgebied, en dateren uit de middeleeuwen. Zoals in hoofdstuk 2.4.2 reeds vermeld werd, was er in de 11de eeuw, tijdens de volle middeleeuwen, reeds een kapel aanwezig in het dorp. Deze bevond zich ter hoogte van CAI ID 10035. De kapel werd tijdens de late middeleeuwen, vermoedelijk in het midden van de 13de eeuw, vervangen door de Sint-Ulrikskerk. In de 15de eeuw werden verbouwingen uitgevoerd aan de toren. Tijdens de 17de eeuw werden het koor en het schip vernieuwd en in de eerst helft van de 18de eeuw werd de voorgevel vervangen. De vlakke zoldering werd vermoedelijk in 1756 gerealiseerd en de

zuidelijke bijsacristie werd opgetrokken in 1794. In de 19de eeuw werd de kruisingstoren vervangen door een westtoren.¹¹

Ter hoogte van CAI ID 10042 bevond zich een motte uit de late middeleeuwen, die bewoond werd door de heren van Sint-Ulriks. Later werd het zogenaamde Kasteel van Kapelle hier gebouwd, dat toebehoorde aan de families Fourneau en Hanosset. In het begin van de 17de eeuw verkeerde het kasteel in een vervallen toestand. Het zou rond 1617 heropgebouwd en gerestaureerd zijn. Op de Ferrariskaart (1771-1778) is een omwald gebouw weergegeven. In de 19de eeuw werd het kasteel gedeeltelijk afgebroken. In 1855 waren er nog torens aanwezig. Rond 1842 werd de gemeenteschool hier gebouwd. Nog later, waarschijnlijk vanaf de jaren 1880, werd er een herberg in ondergebracht. In 1975 werd het gebouw opgesplitst in twee woningen.¹²

Ook het Kasteel La Motte (CAI ID 3072) gaat terug tot de late middeleeuwen. In die periode was het een motte, die door een vierhoekige gracht omgeven werd. In 1773 werd een neoclassicistisch kasteel gebouwd op deze locatie. Het kasteel was een "maison de plaisance" maar had ook een landbouwfunctie. Op de Ferrariskaart is een site met walgracht zichtbaar. De oorspronkelijke bebouwing is niet bewaard gebleven.¹³

In de iets ruimere omgeving is er slechts op één vindplaats een oudere vondst aangetroffen. Het gaat om een steentijdartefact, een "strijdhamer" uit zwart stollingsgesteente, die in de Tenbroekstraat (CAI ID 3076) aan het licht kwam. Deze toevallsvondst wordt in de standvoetbekercultuur of de enkelgrafcultuur uit het laat-neolithicum geplaatst (3200-2500 BP).¹⁴

Verder zijn er in de ruimere omgeving ook resten uit de middeleeuwen aanwezig. Ten zuiden van het terrein, in Sint-Martens-Bodegem, is de Watermolen te Voorde (CAI ID 2708) gesitueerd. Deze bovenslagmolen gaat terug tot de late middeleeuwen en deed dienst als graanmolen. Er moet zeker vanaf 1295 een watermolen aanwezig zijn geweest in Sint-Martens-Bodegem. Omstreeks 1844 werd een aanvraag gedaan om een oliemolen op te richten. Deze zou in 1852 gebouwd zijn, maar was al buiten gebruik in 1860. De oliemolen is intussen afgebroken. Op deze locatie is wel een hoeve met watermolen bewaard, die in de kern teruggaat tot in de 18de-eeuw.¹⁵ Ook de Nieuwermolen (CAI ID 2712) is een bovenslag-graanwatermolen van laatmiddeleeuwse oorsprong. Deze molen werd vermeld in 1450 en 1483 als eigendom van de heren van Kapelle.¹⁶

Een andere archeologische waarde uit de late middeleeuwen is het Hof ter Brugge (CAI ID 10036). Het oudst bewaarde document met betrekking tot dit hof is een pachtbrief uit 1372. De hoeve was in het bezit van de abdij van Groot-Bijgaarden. De naam verwijst naar een nabijgelegen stenen brug

¹¹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 10035, Sint-Ulrikskerk (geraadpleegd op 5 december 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Parochiekerk Sint-Ulrik [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/39057> (geraadpleegd op 5 december 2018)

¹² Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 10042, Motte/voormalig kasteel van Kapelle (geraadpleegd op 5 december 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Kasteel van Kapelle [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/39059> (geraadpleegd op 5 december 2018)

¹³ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 3072, Kasteel La Motte (geraadpleegd op 5 december 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Kasteeldomein La Motte [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/39060> (geraadpleegd op 5 december 2018)

¹⁴ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 3076, Tenbroekstraat (geraadpleegd op 5 december 2018)

¹⁵ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 2708, Watermolen te Voorde (geraadpleegd op 5 december 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Molenhoeve [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/39035> (geraadpleegd op 5 december 2018)

¹⁶ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 2712, Nieuwermolen (geraadpleegd op 5 december 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Kasteeldomein van Nieuwermolen [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/39061> (geraadpleegd op 5 december 2018)

over de Nieuwermolenbeek. De locatie was door de geschiedenis heen steeds bebouwd maar het huidige gebouwenbestand dateert pas van de 20ste eeuw.¹⁷ Het Hof ten Broek (CAI ID 10040) zou uit dezelfde periode dateren. Op de Ferrariskaart is op deze locatie een omwalde hoeve weergegeven. Het hof is voor 1686 opgericht en was afhankelijk van een nabijgelegen landhuis van de heer Hanoset. Op 19de-eeuwse kaarten is de hoeve al in de huidige vorm weergegeven. In de 20ste eeuw werden nog aanpassingen uitgevoerd aan de gebouwen. De hoeve was van het einde van de 19de eeuw tot in de jaren 1990 in gebruik als hopboerderij onder de familie Zelderloo.¹⁸

Het Castelhof (CAI ID 3069) gaat terug op een motte uit de late middeleeuwen, met een donjon, een ridderzaal, een neerhof en twee tuinpercelen. De motte deed dienst als zetel van de plaatselijke heerlijkheid, afhankelijk van de heren van Dongelberg, en werd vermeld vanaf 1296. In de 16de eeuw werd op dezelfde locatie een huis van plaisantie opgericht. In 1890 werd het Castelhof afgebroken en heropgebouwd als herenboerderij. Nog later deed het dienst als klooster. Het werd in 1949 gekocht door de missiecongregatie "Witte zusters van Afrika". Een jaar later werd het ingericht als noviciaat en retraitshuis. De hoeve uit 1890 werd grotendeels behouden, slechts enkele elementen werden verwijderd. Het versoberde Castelhof werd uitgebreid met een nieuwe vleugel met een neogotische kapel. Later deed het dienst als rustoord voor oudere zusters en werd het gebruikt voor retraites en bezinningsdagen.¹⁹

In de ruimere omgeving bevinden zich ook resten uit de nieuwe tijd. Het Nieuwermolenkasteel (CAI ID 1392), dat vernoemd werd naar de hierboven vermelde watermolen (CAI ID 2712), dateert uit de 16de eeuw. Het was een huis van plaisantie, dat mogelijk op de grondvesten van een ouder gebouw werd opgetrokken. Het kasteel werd in ieder geval reeds vermeld in de 15de eeuw. Het was een donjonachtig gebouw, dat verschillende eigenaars kende. Tijdens de godsdienstoorlogen in de jaren 1580 werd het verwoest. In 1587 werd het goed gekocht door Lodewijk Verreycke, diplomaat en eerste secretaris van Filips II, die het kasteel liet herbouwen rond 1596 en 1606.²⁰ Het Hof te Voorde (CAI ID 2709) dateert ook uit de nieuwe tijd. Deze hoeve werd vermeld in 1601. Later werd de naam gewijzigd in Hof van Galmart. De oorspronkelijke naam verwijst naar de ligging nabij een doorwaadbare plaats aan de Molenbeek, die "voorde" werd genoemd. Het bewaarde gebouw is een gesloten hoeve van het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw.²¹

Tot slot is er op het Domein Nieuwermolen (CAI ID 151603) ook nog een vondst uit de nieuwste tijd gedaan. Het gaat om resten van een B-17 Flying Fortress-bommenwerper uit de Tweede Wereldoorlog, de zogenaamde "Sunrise Serenade". Het toestel werd neergeschoten op 1 mei 1944.

¹⁷ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 10036, Hof ter Brugge (geraadpleegd op 5 december 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Hof ter Bruggen [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/212383> (geraadpleegd op 5 december 2018)

¹⁸ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 10040, Hof ten Broek (geraadpleegd op 5 december 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Hof ten Broek [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/214040> (geraadpleegd op 5 december 2018)

¹⁹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 3069, Castelhof (geraadpleegd op 5 december 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Castelhof [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/39030> (geraadpleegd op 5 december 2018)

²⁰ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 1392, Nieuwermolenkasteel (geraadpleegd op 5 december 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Kasteeldomein van Nieuwermolen [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/39061> (geraadpleegd op 5 december 2018)

²¹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 2709, Galmarthoeve (geraadpleegd op 5 december 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Hof te Voorde [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/39037> (geraadpleegd op 5 december 2018)

Bij een opgraving op deze locatie werden stukken van de motor, een wiel, twee landingspoten, kledij van de soldaten en een schroefblad teruggevonden.²²

Andere gekende archeologische waarden in de omgeving van het onderzoeksgebied bevinden zich al op vrij grote afstand ten opzichte van het onderzoeksgebied of kennen een verschillende landschappelijke ligging. Ze zijn weinig relevant om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. Daarom worden ze hier niet nader toegelicht. Bekrachtigde archeologienota's of nota's van terreinen in de omgeving bieden geen relevante aanvulling op de reeds besproken CAI-locaties. Daarom lichten we ze hier niet afzonderlijk toe.

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein? Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

Om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten, kunnen we eerst kijken naar gekende archeologische waarden in de omgeving. In de nabije omgeving hebben nog geen onderzoeken plaatsgevonden. In de ruimere omgeving zijn vondsten gekend uit de steentijd, de volle middeleeuwen, de late middeleeuwen en de nieuwste tijd. Gezien de gunstige landschappelijke ligging van het terrein zijn relevante archeologische waarden uit andere periodes op dit moment echter evenmin uit te sluiten. Het onderzoeksgebied bevindt zich meer bepaald op de westelijke uitloper van een oost-west georiënteerde heuvel, gelegen tussen de Steenvoordbeek aan de ene zijde en de Molenbeek en de Nieuwe Molenbeek aan de andere zijde. Het onderzoeksgebied bevindt zich verder ook langs de Brusselstraat, een belangrijke historische weg waarvan de oorsprong reeds in de oudheid te vinden is.

De gebruiksevolutie van het terrein kan ons meer vertellen over de verwachte bewaringstoestand van het bodemarchief. Kaarten uit de 18de eeuw geven aan dat het terrein onbebouwd was en bestond uit akkerland, grasland en bos. In de 20ste eeuw was bebouwing aanwezig in het zuiden van het terrein. Deze bebouwing is ondertussen ook weer gesloopt. Bij die werken hebben ongetwijfeld bodemingrepen plaatsgevonden. Wat de precieze impact van deze werken op het bodemarchief geweest is en wat de bewaringstoestand van het bodemarchief is, is op dit moment niet duidelijk.

Wat is de impact van de geplande werken?

Binnen het volledige onderzoeksgebied worden werken gepland. De voornaamste werken omvatten de bouw van woningen, met daaraan gerelateerde bijgebouwen, nutsvoorzieningen en omgevingsaanleg. Van verschillende bodemingrepen ligt de precieze verstoringsdiepte op dit moment niet vast. Dit doet besluiten dat binnen het volledige onderzoeksgebied het bodemarchief bedreigd is.

2.4.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Er is een verwachting naar archeologische resten uit de steentijd, de volle middeleeuwen en de late middeleeuwen. Omwille van de gunstige landschappelijke ligging van het terrein zijn relevante archeologische waarden uit andere periodes echter niet uit te sluiten. Uit de gebruiksevolutie van het terrein zoals we die konden reconstrueren vanaf de 18de eeuw aan de hand van historische

²² Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 151603, Domein Nieuwermolen (geraadpleegd op 5 december 2018)

kaarten en luchtfoto's blijkt dat over het algemeen een goed bewaard bodemarchief te verwachten is voor het terrein. In het zuiden is er wel sprake van bebouwing, die ondertussen ook weer gesloopt is. Omwille daarvan kan het zijn dat het bodemarchief in het zuiden van het terrein wel enigszins aangetast is. Op dit moment is de bewaringstoestand van het bodemarchief echter onvoldoende gekend. De geplande werken op het terrein betekenen een bedreiging van het aanwezige bodemarchief. Gezien de bedreiging die uitgaat van de geplande werken en gezien het archeologisch potentieel van het terrein, is bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig.

Geofysisch onderzoek is niet aangewezen omdat dit geen gegevens over de chronologie van de eventueel gedetecteerde fenomenen kan opleveren. Veldkartering is niet mogelijk binnen het onderzoeksgebied, omdat het terrein bebost is en in gebruik is als grasland. Landschappelijk bodemonderzoek is wel relevant om de bewaringstoestand van de bodem en het potentieel op goed bewaarde steentijd artefactensites in te schatten. Afhankelijk van het potentieel op goed bewaarde steentijd artefactensites is mogelijk bijkomend booronderzoek nodig. Tot slot dient ook een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd te worden om na te gaan of binnen het onderzoeksgebied relevante archeologische sporen aanwezig zijn. Deze onderzoekstechniek biedt daarvoor voldoende ruimtelijk inzicht en is geschikt omdat een site zonder complexe verticale stratigrafie verwacht wordt.

3 Samenvatting

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Er is een verwachting naar archeologische resten uit de steentijd, de volle middeleeuwen en de late middeleeuwen. Omwille van de gunstige landschappelijke ligging van het terrein zijn relevante archeologische waarden uit andere periodes echter niet uit te sluiten. Uit de gebruiksevolutie van het terrein zoals we die konden reconstrueren vanaf de 18de eeuw aan de hand van historische kaarten en luchtfoto's blijkt dat over het algemeen een goed bewaard bodemarchief te verwachten is voor het terrein. In het zuiden is er wel sprake van bebouwing, die ondertussen ook weer gesloopt is. Omwille daarvan kan het zijn dat het bodemarchief in het zuiden van het terrein wel enigszins aangetast is. Op dit moment is de bewaringstoestand van het bodemarchief echter onvoldoende gekend. De geplande werken op het terrein betekenen een bedreiging van het aanwezige bodemarchief. Gezien de bedreiging die uitgaat van de geplande werken en gezien het archeologisch potentieel van het terrein, is bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig.

4 Bibliografie

4.1 Publicaties

Louis, A., 1957: *Bodemkaart van België. Verklarende tekst bij het kaartblad Anderlecht 87 E*, Brussel.

Schroyen, K., 2003: *Toelichting bij de quartairgeologische kaart. Kaartblad 31-39 Brussel-Nijvel*, Brussel.

4.2 Websites

Cartesius (2018)

<https://www.cartesius.be>

Centrale Archeologische Inventaris (2018)

<https://cai.onroenderfgoed.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2018)

<http://dov.vlaanderen.be>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2018)

<https://geo.onroenderfgoed.be/>

Geopunt Vlaanderen (2018)

<http://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2018)

<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2018)

<https://www.onderzoeksbalans.be>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

